

Circumscriere terminologica si tematica a relatiei multiculturalism-feminism

In this article, multiculturalism and feminism are discussed at the crossroad of their diverse meanings: as political ideologies, as social movements, as philosophical trends and as academic disciplines. In order to provide a solid conceptual analysis, the two terms are examined in relation with several key concepts of contemporary cultural discourse, such as postmodernism, pluralism, relativism, globalization and postcolonialism.

Există numeroase definiții atât ale feminismului, cât și ale multiculturalismului, suficient de diferite pentru ca unii autori să vorbească mai degrabă despre existența unor feminisme sau multiculturalisme la plural.

Una dintre circumscrierile cu un înalt grad de generalitate ale feminismului și multiculturalismului le definește ca grade distincte ale diversității culturale. Astfel, feminismul se referă la diversitatea culturală de *perspectivă* (membrii săi criticând o serie din valorile importante ale societății), în timp ce multiculturalismul se referă la diversitatea culturală *comunitară* (membrii săi diferențiindu-se în termeni etnici, rasiali sau confesionali)¹.

Ambii termeni sînt în orice caz plurivalenți, denumind simultan (cel puțin) 1. o *ideologie politică*, 2. o *mișcare socială*, 3. un *curent filosofic* și 4. un *domeniu de studii academice*. În cazul multiculturalismului, există și complicația unei variante înrudite, *multiculturalitatea*, care se referă la faptul în sine al pluralității culturale.

Feminism si multiculturalism – incercari de definire

Feminismul ca *miscare sociala* isi are originea la sfirsitul secolului al XIX-lea, in miscarea americana a sufragetelor (femeile care militau pentru dreptul la vot, anterior exclusiv masculin) si mai apoi in diferitele miscari de protest ale femeilor (pentru liberalizarea avortului, impotriva inarmarii nucleare, pentru oportunitati egale, s.a., in functie de tipul de feminism practicat) de la mijlocul secolului al XX-lea.

Ideologia politica a feminismului a fost circumscrisa de unele autoare in jurul a trei concepte cheie: cel de *femei* ca grup social distinct, de *experienta* ca modalitate de a impartasi trairi si opinii si de *opresiune* ca experienta comuna (in diferite grade de intensitate) a tuturor femeilor². Desigur, exista discutii si divergente in privinta fiecarui concept separat, intre diferitele variante de feminisme, legat de (dar fara sa se reduca la) cine poate vorbi in numele femeilor, care sint experientele cu adevarat general impartasite si daca asemenea experiente exista cu adevarat, care sint criteriile de validare ale acestor experiente, in fine care sint cauzele si formele pe care le imbraca opresiunea si respectiv solutiile la acestea. Insa ca puncte de plecare admise de cea mai mare parte a feministelor, aceste concepte au functia unor catalizatoare de opinii si, fie ca sint acceptate sau criticate, este legitim sa le fixam pentru moment (chiar pentru a le deconstrui intr-un moment ulterior) cu titlul de concepte primare, de lucru, pentru analiza noastra.

Ca si *curent filosofic*, feminismul poate fi descris ca tentativa de explicatie ce pune accent pe dimensiunea genului (ocultata in filosofia traditionala, care prefera sa vorbeasca de “persoane umane”, “fiinte” sau “indivizi” abstracti si in buna masura asexuati)³. Curentul feminist poate astfel scoate in evidenta lipsurile si umbrele rationalitatii universalizante sau poate revendica, pe linga valorile traditionale, existenta unor valori filosofice feminine.

Studiile feministe au intrat deja din anii 1970 in interiorul academiei, ca *discipline academice* sau ca si arie disciplinara autonoma. Desi denumirea lor, ca si politica educationala care le guverneaza, variaza, putind astazi sa vorbim de Studii despre Femei (*Women's Studies*), Studii de Gen (*Gender Studies*), sau Studii Feministe (*Feminist Studies*), accentul cade in fiecare din variante pe rolul si locul genului in constructia identitatii (personale si de grup) si respectiv pe accentuarea contributiei femeilor la devoltarea umanitatii⁴.

De cealalta parte, multiculturalismul poate fi definit cu titlu general ca fiind raspunsul normativ oferit in fata diversitatii culturale de tip comunitar. Ca *miscare sociala*, el se leaga de miscarile de emancipare si protest ale imigrantilor, minoritatilor de culoare, nativilor americani etc. din S.U.A. de la mijlocul secolului al XX-lea, care au subvertit in mod treptat ideologia autoritara de tip “*Keeping America White*” sau cea asimilationista gen “*melting pot*”⁵.

Ideologia multiculturala se refera cu precadere la diversitatea grupurilor minoritare cu o cultura diferita de cea a majoritatii (unde prin “cultura” se circumscriu

in genere practicile etno-lingvistice sau / si religioase). Mai mult, si pentru a ajunge la aspectul normativ propriu-zis al termenului, multiculturalismul incearca sa propuna solutii de prezervare si dezvoltare a culturii minoritare prin mijloace alternative la solutiile monoculturale ale asimilarii sau integrarii.

Ca si *curent filosofic*, multiculturalismul (foarte aproape de postmodernism si de pluralism) pune accent pe dimensiunea ireductibila a diversitatii (culturale, rasiale sau a celei referitoare la etnicitate), care impune un discurs critic la adresa valorilor si conceptelor filosofiei traditionale⁶, a caror pretinsa universalitate este denuntata ca particularism al unor “barbati albi heterosexuali de virsta medie si apartinind clasei mijlocie”.

In cazul Studiilor multiculturale ca *disciplina academica*, este scoasa in evidenta dimensiunea (neglijata in disciplinele traditionale) rasei, ceea ce inseamna in acest caz sublinierea contributiilor aduse de popoarele native, a celor din colonii, a populatiei de culoare, a emigrantilor, a populatiilor din tarile Lumii a Treia s.a. la dezvoltarea culturii umanitatii, ca si la adaugarea sau (dupa caz) inlocuirea culturii canonice cu productiilor culturale ale categoriilor sus-mentionate⁷.

Concepte complementare

In paralel cu termenii de feminism si multiculturalism, discutia din lucrarile de specialitate face referire constanta la o serie de termeni paradigmatici pentru definirea primilor. Vom puncta in continuare cinci

astfel de termeni-teme care, fara a epuiza contextul relatiei dintre feminism si multiculturalism, ne vor ajuta sa-i precizam mai bine specificitatea. Acesti cinci termeni sint: 1. *Postmodernism*, 2. *Pluralism*, 3. *Relativism*, 4. *Globalizare* si 5. *Postcolonialism*.

Nu mult diferit de perechea conceptuala multiculturalism-multiculturalitate functioneaza si perechea postmodernism-postmodernitate. In mod similar, *postmodernismul* se refera la o suita de fenomene culturale si intelectuale, in timp ce *postmodernitatea* se refera la schimbarile sociale care influenteaza tabloul societatii in ansamblu.

La fel ca si conceptele ce dau titlul acestei lucrari, *postmodernismul* este un termen care poate fi cu greu prins in limitele analitice ale unei definitii. Ca si curent filosofic, acesta isi trage radacinile din lucrarile precursorilor Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger si Georg Simmel, pentru a se consacra in partea a doua a secolului al XX-lea prin lucrarile lui Jacques Derrida, Jean-François Lyotard, Michel Foucault sau Jean Baudrillard. Utilizind din punct de vedere metodologic deconstructia, postmodernismul critica fundamentele rationalist-universale ale filosofiei traditionale, proclamind “sfirsitul marilor naratiuni intemeietoare”, renuntarea la fundamente, colapsul ierarhiilor cunoasterii (preferinta pentru aspectul local in detrimentul celui universal), migrarea de la logocentrism la iconocentrism (sub influenta noilor tehnologii ale informatiei si comunicarii)⁸.

Prin toate aceste caracteristici, postmodernismul a pregatit terenul pentru dezvoltarile multiculturalismului. Renuntarea la explicatiile intemeietoare, critica valorilor

traditionale, reevaluarea aspectului local, a specificului si a generalului in detrimentul particularului si universalului fac parte din “arsenalul” conceptual comun al multiculturalismului, cit si postmodernismului. De asemenea, postmodernismul este imbratisat de o parte din reprezentantele feminismului, cum ar fi Linda Nicholson, Nancy Fraser sau Seyla Benhabib. In acest sens, unii filosofi se declara “feministi postmoderni” sau “post-feministi”⁹. Totusi, relatia feminism-postmodernism nu este una lipsita total de tensiuni (dintre care unele le vom regasi la nivelul divergentelor dintre feminism si multiculturalism), deoarece abandonarea totala a teoriei si renuntarea la criteriile obiective nu pot fi acceptate de acele feministe al caror demers are si o incarcatura politica. Aceasta pentru ca, in absenta reperelor valorice, ideea eliminarii opresiunii femeilor nu mai poate pretinde intietate in fata afirmarii discriminarilor de gen. Mai mult, “sfirsitul marilor povestiri intemeietoare” atinge si metanaratiunea feminista, in fond o simpla povestire intemeietoare pe marginea idealului (particular) al sororitatii universale.

Nici relatia postmodernism-multiculturalism nu este in intregime armonioasa sau lipsita de disonante. Astfel, desi critica metanaratiunilor in numele postmodernismului a ajutat la aparitia multiculturalismului, totusi, ea este insotita de simplificari exagerate, iar practica politica e reduasa la cuvinte goale de tipul: “constructie sociala”, “falocentrism”, “textualitate”. Apoi, economia politica a disparut complet din analizele multiculturale; politica

este conceputa ca o “activitate de semnificare” prin care sint create identitatile, fara vreo referire la interesele economice (de exemplu, la Jameson). Or, viziunea multiculturala critica este indatorata in mare parte si unor viziuni economice, ca sa nu mai vorbim de aspectul politic fundamental care o structureaza¹⁰.

Totusi, trebuie sa acceptam ca, nu numai in domeniul politicii, dar si in celelalte domenii (religios, economic, cultural), postmodernismul se prezinta ca un “*Ianus bifrons*”, dupa metafora lui Agnes Heller si Ferenc Fehér¹¹. Pe de o parte apar atitudini relativiste de tip “*anything goes*”, pe de alta parte se manifesta anumite reconfigurari ale unor politici instaurative (de tip “politicile verzi” ecologiste, noile politici economice, noile politici mediatice¹²). Daca cele din urma incearca renegocierea unor valori postmoraliste potrivit unei logici suple si articulate, atitudinea de tip “*anything goes*”, care ne “neutralizeaza simtului tabu-ului” favorizeaza reaparitia fundamentalismelor de toate tipurile, revigorarea nationalismelor si a rasismului. Impotriva acestora, postmodernismul poate gasi aliati utili in multiculturalism si feminism, iar conlucrarea lor activa poate eventual indeparta aceste spectre pe viitor.

Doua dintre caracteristicile postmodernismului pe care le preiau alit multiculturalismul cit si feminismul sint *heterogenitatea* si *heteronomia*. Ambele se opun conceptual *omogenitatii*, inteleasa ca si aplicatie neproblematica a Ratiunii. Omogenitatea, fie ca este inteleasa “naturalist” (ca si conditie naturala prealabila a existentei sociale umane), fie ca este inteleasa “Humean” (ca si legitimare a traditiilor si obiceiurilor deja existente) a fost

denuntata de sustinatorii multiculturalismului ca apeland la metoda omogenizării și deci a unei forme de represiune. Desigur, alternativa acesteia, heterogenitatea, nu trebuie să fie acceptată fără rezerve; ca și restul caracteristicilor postmoderne, este ambivalentă, putând duce atât la mișcări emancipatoare cât și fasciste; însă, după cum subliniază David Theo Goldberg, heterogenitatea este condiția reprezentativă a umanității (cel puțin de la modernitate încoace)¹³, în sens de amestec, de migrații, de mișcare neconținută. Heteronomia este un alt tip de mozaic, care provine din decalajele propriului timp istoric¹⁴. Ambele caracterizează atât postmodernitatea cât și multiculturalitatea, creând premisele acelui tip de cultură mozaicată, care cultivă fragmentul și (bri)colajul, amestecul culturilor și subculturilor.

Pluralismul se afirmă pe plan politic și epistemologic o dată cu postmodernismul, deși rădăcinile sale conceptuale sunt mult mai vechi, curentul pluralist putând invoca printre teoreticienii precursori filosofi de talia lui Platon sau Leibniz. Totuși, spre deosebire de postmodernism, pluralismul este un concept mai difuz, “un sindrom sau o aglomerare intelectuală”, după expresia lui Gregor McLennan¹⁵, mai degrabă decît o tradiție fixă. El funcționează cu succes la trei niveluri disciplinare interconectate: metodologic (la Thomas Kuhn sau Paul Feyerabend), sociocultural și politic (la Stuart Hall, Michel Walzer, P.A. Dahl sau Iris Marion Young).

La toate aceste niveluri, pluralismul se intersectează cu abordările multiculturale și feministe. Asemănările și divergențele dintre aceste curente apar în strînsă conexiune cu diferențele de opinii din cadrul pluralismului însuși. La nivel metodologic, diversitatea metodologică atât a Studiilor Multiculturale cât și a Studiilor de Gen (ai căror cercetători uzează în studiile lor o varietate de metode socio-antropologice, etnografice, istorice, psiho-sociologice s.a.) reprezintă cu siguranță un exemplu de pluralism aplicat în aceste domenii.

La nivel socio-politic, multiculturalismul și feminismul sînt de acord cu pluralismul postmodern, care afirmă că toate teoriile și strategiile politice sînt “orizonturi imaginare construite” prin raportare la care se creează și re-creează identitățile și colectivitățile. De asemenea, abordările multiculturale și feministe mizează adesea în teoriile și acțiunile politice pe așa-numitele “politici ale diferenței”¹⁶, care reprezintă una din fețele pluralismului conventional. Totuși, o mare parte a politicilor diferenței, fie ele feministe sau multiculturaliste, prezintă o cantitate însemnată de “reziduuri” structuraliste și rationaliste (de tipul alternativei mult vehiculate *oprimare / emancipare*) non-pluraliste.

Alte paralele semnificative pot fi întreprinse dacă ținem cont de alternativele aflate în interiorul curentului pluralist însuși, alternative care pot fi citite și în “cheie” multiculturală sau feminista. O primă “dilemă” a pluralismului¹⁷, care poate fi observată și în cazul multiculturalismului de pildă, se leagă de alternativa plu-

ralism “tare”, atotpulverizator, care insa sfirseste prin a fi un cinism relativizat, sau pluralism “moderat”, care insa nu reuseste sa treaca de stadiul de critic avizat dar inefficient al diverselor monisme. Aceeasi dilema sta si in fata sustinatorilor multiculturalismului, intre un multiculturalism “tare”, aplicat consecvent, care ar duce la separarea si in final la izolarea culturilor constituente, sau o varianta mai “slaba” care insa poate foarte usor ramine doar la nivelul teoretic al dezbaterilor politice sterile.

O a doua dilema, care apropie in egala masura pluralismul in mai mare masura de feminism, este cea a gasirii unor criterii care sa limiteze proliferarea necontenita de curente culturale, teoriilor si entitatilor politice. Dupa cum exista pericolul “pulverizarii” politice a pluralismului in entitati care polemizeaza la nesfirsit intre ele, tot astfel unele feministe acuza “spargerea” feminismului in nenumarate feminisme particulariste (al femeilor de culoare, al lesbienelelor, al femeilor din lumea a treia, al femeilor evreice s.a.) lucru care ar primejdi idealurile comune ale feminismului, de denuntare a oprimarii universale a femeilor si de realizare a solidaritatii (sororitatii) generale.

Cea de-a treia dilema a pluralismului se joaca intre alternativele pluralism *descriptiv* versus / si pluralism *normativ*, cu alte cuvinte intre simpla acceptare a pluralitatii inerente in peisajul cultural, socio-politic, economic s.a. contemporan, respectiv militantismul pentru pluralizarea culturilor, politicilor s.a. contemporane. Aceasta dilema se regaseste cel mai adesea in domeniul educational, al multiculturalismului

si feminismului ca discipline academice. Cel mai adesea, adeptii acestor curente nu pot milita pentru un multiculturalism (feminism) de tip normativ, care sa includa abordarile specifice acestor discipline in programa generala.

Un al treilea concept des invocat in discutii (si criticile) la adresa multiculturalismului si feminismului este *relativismul*. Ca si pluralismul, relativismul este un concept filosofic cu traditie, precursorii invocati putind fi de pilda filosofii sofisti sau scoala atomista, in modernitate Herder si Humboldt iar in contemporaneitate autori de talia lui Karl Mannheim, Thomas Kuhn, Ludwig Wittgenstein, Paul Feyerabend si Richard Rorty¹⁸.

Ca si postmodernismul si pluralismul, relativismul are o contributie insemnata in demontarea pretentiilor de universalitate a superioritatii culturale occidentale. Aici, relativismul intra in consonanta cu criticile multiculturale si feministe, aducind un aport important prin sublinierea caracterului restrins, limitat si finalmente “parohial” al valorilor proclamat universale.

Dimensiunea relativista este insa virulent criticata de adversarii acestor curente. Pe o astfel de denuntare a relativismului se intemeiaza, de pilda, si critica feminismului si multiculturalismului intreprinsa la noi de Andrei Cornea¹⁹, care considera ca orice demers relativistic (indiferent daca se manifesta in cimpul epistemologic, politic sau cultural) nu se poate sustine decit facind apel la (“citind inconstient”) fundamente non-relative, ceea ce submineaza intreaga legitimitate a proiectului relativist. De pilda, ideea de oprimare a

femeilor din partea societatii patriarhale, cu relativizarea valorica implicita pe care o presupune receptarea si intelegerea din partea societatii (liberale - cazul paradigmatic invocat de Andrei Cornea) a mesajului feminist, care altfel si-ar pierde iremediabil forta si consistenta politica. Insa chiar aceasta intelegere se bazeaza pe posibilitatea de “rezonare” a societatii cu valorile feministe, ceea ce inseamna ca aceste valori ale societatii liberale nu sint “patriarhale”, asa cum sustin feministele, ci mai degraba general-umane.

Totusi, aceste critici sint in buna masura respinse de adeptii multiculturalismului si feminismului. Una din variantele de raspuns la critica relativismului particularist (care sa nu cada pe de alta parte intr-un universalism de felul celui propus de Cornea) este gasirea unor solutii conceptuale care sa iasa din dilema axiologica universal-particular. O posibilitate este afirmarea conceptelor de *general* si *specific*. Astfel, relativismul multicultural nu aspira sa furnizeze legi universale, dar totusi poate oferi, prin inductie, judecati generale (de condamnare a rasismului, de pilda, care nu mai tine de universalismul axiologic, ci de pragmatismul moral).

Globalizarea poate fi considerata un termen care desemneaza in domeniul socio-economic o realitate aproape similara multiculturalitatii. Fenomenul globalizarii circumscrie atit procese tehnico-economice, favorizate de expansiunea capitalului global si a noilor tehnologii informationale, cit si procese politice, sociale si culturale, cuprinse cu toate in sintagma “satului global” (*Global Village*).

Globalizarea a fost adesea perceputa ca avansind impreuna cu multiculturalismul, insa in directii opuse: globalizarea mergind in sensul standardizarii, multiculturalismul in sensul fragmentarii. Astfel, una dintre criticile cele mai constante la adresa globalizarii este cea care denunta uniformitatea si recurenta acelorasi tipuri de productii, fie ca e vorba de produse economice, fie de cele culturale, sau de un anume stil de viata, de regula *made in America*: analistii si militanti anti-globalizare sint impotriva generalizarii si importului produselor americane de la cele tip Coca-Cola, McDonalds, *fast-food*, pina la curente filosofice de tipul pragmatismului. In felul acesta, s-ar distruge adevarata interculturalitate, prin inlocuirea produselor locale cu cele americane, in profitul dezvoltarii economiei americane.

Impotriva acestui stil de critica, foarte raspindit de altfel, putem invoca argumentele lui Alvin Toffler²⁰, care constata inca din anii 1970 ca “superindustrializarea” si “accelerarea” constanta a ritmului vietii (factori a ceea ce azi numim globalizare) nu duc nici pe departe la uniformizarea marfurilor, gusturilor si ideilor, ci dimpotriva la o diversificare nemaiintilnita de produse, hobby-uri si curente culturale: “societatea supraindustrială, care incepe acum sa se contureze, va incuraja un model mozaicat de stiluri de viata efemere”. Astfel, globalizarea nu respinge, ci mai degraba creeaza cadrul propice pentru afirmarea pluralismului si a multiculturalismului.

Feminismul a avut dintotdeauna tendinte globaliste, explicabile daca luam in considerare criticile feministe la

adresa practicilor locale de devalorizare si oprimare a grupurilor de femei, de la separarea femeilor, la casatoriile de copii aranjate, infanticidul feminin, divortul unilateral, circumcizia feminina. In lucrarile recente se poate citi insa despre “feminismul global” (la Alison M. Jaggar, Ann Ferguson, Uma Narayan²¹) ca si modalitate de asumare a paradigmei globaliste in discursul feminist. Acest termen se refera la o “comunitate imaginata” (comunitate de idealuri, valori, traditii) care sa le dea feministelor individuale sentimentul apartenentei la “sororitatea” globala, ca varianta revizuita si deconstruita a mai vechii sororitati universale. Acest ideal global tine cont de fluiditatea comunitatilor si heterogenitatea lor interna, se fereste de postularea prematura a unei legaturi efective a femeilor, incercind sa reinventeze si sa renegocieze comunitatile actuale in spiritul unei etici globaliste postmoraliste. In spiritul acestui feminism global s-au desfasurat si ultimele Conferinte Internationale ale Femeilor, la Beijing (1995) si New York (2000)²², in care s-a pus un accent important pe politicile comune, care sa consfiinteasca retelele de solidaritate inter-participante.

Termenul de *postcolonialism* pare sa faca trimitere (potrivit prefixului *post-*) la evolutia culturilor de *dupa* independenta de sub puterile coloniale. Totusi, teoria postcoloniala se refera atat la dominatia politica efectiva din imperiile coloniale, cit si la dominatia culturala (europocentrica sau mai general a “rasei albe”). Viziunea postcoloniala, dezvoltata de autori ca Edward

Said, Gayatri Spivak, Homi Bhabha, Rey Chow, se preocupa de probleme de tipul identitatii in relatie cu imperialismul si nationalismul; rolul statului in aceste conflicte; conflictele dintre culturile traditionale si cele contemporane²³.

Teoria postcolonialista influenteaza si este la rindul sau influentata de teoriile multiculturale si feministe. Exista citeva domenii in care aceasta influenta se manifesta cu pregnanta. Cele mai generale concepte-cheie sint astfel: amestecul hibrid al istoriilor, limbilor si problemelor, atat indigene cit si occidentale; chestionarea rationalitatii discursului occidental; problema locului si dislocarii in limbaj. Intrucit chestiunea rationalitatii discursului occidental am analizat-o si in pasajele anterioare, referitoare la postmodernism sau relativism, ne vom axa pe prezentarea conexiunilor cu celelalte doua concepte-cheie.

Unul dintre conceptele de sorginte pluralista, postmoderna, dar mai ales post-coloniala, invocat adesea in discutiile despre multiculturalism, este cel de *hibriditate*. Idealul hibriditatii este rezultat al atitudinii, prezente in politicile multiculturale, de “in-corporare”, care urmareste continua negociere a spatiului sociocultural in vederea imputernicirii celor marginalizati, a fostilor “colonizati” - fie ca este vorba de o colonizare efectiva, geopolitica, sau de una culturala. “Hibriditatile sint modalitatile in si prin care conditiile multiculturale sint traite si innoite”²⁴.

In feminism, ideea hibriditatii este suprinisa extrem de plastic de catre Donna Haraway, in celebrul sau “Cy-

borg Manifesto”. Cyborg-ul este pentru autoare un organism cibernetic, un hibrid între om și mașina, creatura a realității sociale ca și a celei ficționale. Cyborg-ul transcende dihotomiile “gîndirii dualiste” de care aminteam anterior, depășind granițele dintre om și animal, dintre organism și mașina, dintre fizic și non-fizic. Condiția oscilantă, multiplă, nelocalizabilă a identității hibride este ceea ce, în opinia Donnai Haraway, ne caracterizează pe toți: “La sfîrșitul secolului... sîntem cu toții himere, hibrizi teoretizați și fabricați din mașina și organism; pe scurt, sîntem cu toții cyborgi”²⁵.

Un alt concept preluat în postcolonialism tot pe filiera postmodernă²⁶ este cel al *marginalității*. Marginalitatea definește, în concepția unor feministe, condiția socială a multora dintre femei. Conceptul este folosit fie pentru a explora similaritățile dintre condiția feminină și cea a altor categorii defavorizate (populația de culoare) în feminismul multicultural, fie pentru a cerceta la acest nivel germenii transformărilor sociale viitoare.

Exprimarea marginalității a îmbrăcat în postcolonialism forme diverse: de la modelul simplei inversări (Frantz Fanon), la deconstrucția structurilor dominației (Gayatri Spivak și Homi Bhabha). Astfel, fie se caută o modalitate de definire a marginalului astfel încît să se ignore centrul (strategie ce risca însă să ramîna prinsă în structurile de gîndire și de dominație coloniale), fie se încearcă o resituare compensatoare a marginalității *în* centru (strategie care transformă marginalul într-un particular ce nu mai poate pretinde nimic dincolo de particularitate și specificitate)²⁷.

Ca și în cazul studiilor feministe, și aici problema apare în momentul în care se încearcă aplicarea în planul acțiunii politice al acestui concept: dacă la nivelul teoretic marginalitatea poate fi definită ca refuz al centrului, ca afirmare a caracteristicilor “slabe” ale perifericului și localului în detrimentul centralității uniformizatoare, în momentul în care se încearcă impunerea drepturilor celor anterior nereprezentati, discursul și practicile devin în mod inevitabil “tari”, uniformizatoare, centralizatoare.

Problema locului și a dislocării în limbaj este analizată extrem de nuanțat de unele curente feministe. Viziunea marcată postcolonială a acestor grupuri face să putem vorbi chiar de un feminism postcolonial. *Feminismul postcolonial*²⁸ (Ofelia Schutte, Gayatri Spivak, Aparajita Sagar, Gloria Anzaldúa) se constituie la intersecția dintre feminism și postcolonialism, avînd ca punct de plecare critica dominației și exploatării. Celuilalt diferentiat din punct de vedere cultural, însă o critică ce nu încearcă să restabilească distincția rigidă eu-celălalt. În plus, o critică severă este direcționată împotriva stereotipurilor de gen și constructelor simbolice ale corpului feminin folosite pentru a întări noțiunile masculiniste de identitate națională. Ca o soluție, feministele propun *decolonizarea* ca tentativă de eliberare a genealogiei proprii sau a tradiției culturale colective de sub povara culturii coloniale mostenite. Decolonizarea trebuie dublată de comunicarea inter- și multi- culturală, care poate întări rețelele locale (și globale) de solidaritate.

Concluzii

Multiculturalismul și feminismul au fost conturate în acest articol în diversitatea specifică de sensuri posibile, ca și ideologii politice, miscări sociale, curente filosofice și respectiv discipline academice. Pentru o analiză mai temeinică a celor doi termeni, am propus o raportare la mai multe concepte-teme ce structurează discursul asupra curentelor cultural-politice contemporane: și anume postmodernismul, pluralismul, relativismul, globalizarea și postcolonialismul. Ca o caracteristică generală, multiculturalismul este genul de abordare politico-filosofică ce pune accent pe diversitatea (rasială, etnică, religioasă) unei colectivități, încercând să impună normativ valorile acestei colectivități între valorile societății de ansamblu. Feminismul cuprinde o sferă la fel de largă de demersuri politico-filosofice care investighează problemele femeilor, cu accent pe experiența comună a oprimării din partea societății patriarhale. El se constituie într-o critică la adresa practicilor “indiferente față de gen” și încearcă recunoașterea valorilor feminine, alături (sau în locul) celor tradiționale.

Note

¹ Distincția aparține lui Bhikhu Parekh, “Political Theory and the Multicultural Society” în *Radical Philosophy. A Journal of Socialist and Feminist Philosophy*, no. 95/1999, p. 27.

² Vezi pentru această opinie Judith Grant, *Fundamental Feminism. Contesting the Core Concepts of Feminist Theory*, Routledge, London and New York, 1993, pp. 1-7. Există voci care contestă posibilitatea reducerii feminismului la un nucleu ideologic. Vezi de pildă Mihaela Miroiu, *Gîndul umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană*, Ed. Alterative, București, 1995; Rosemarie Tong, “Feminist Ethics” în *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford, 1998.

³ Vezi de exemplu, pentru o critică a filosofiei tradiționale din perspectiva feminista, Moira Gatens, *Feminism și filosofie. Perspective asupra diferenței și egalității*, Ed. Polirom, Iași, 2001; Andrea Nye, *Feminist Philosophy and the Philosophies of Man*, Routledge, London and New York, 1988; Janet A. Kourany (ed.), *Philosophy in a Feminist Voice. Critiques and Reconstructions*, Princeton University Press, Princeton, 1998; Mihaela Miroiu (1995).

⁴ Pentru distincțiile Gender Studies / Women Studies / Feminist Studies vezi Gloria Bowles, “Is Women’s Studies an Academic Discipline?”, pp. 32-46, în Gloria Bowles and Renate Duelli Klein (eds.), *Theories of Women’s Studies*, Routledge, London and New York, 1989.

⁵ David Theo Goldberg, “Introduction: Multicultural Conditions” în David Theo Goldberg (ed.), *Multiculturalism: A Critical Reader*, Blackwell, Cambridge, 1998, pp. 1-9.

⁶ Pentru o raportare a multiculturalismului la filosofia tradițională contemporană, vezi Werner Hamacher, “One 2 Many Multiculturalisms” în Hent de Vries, Samuel Weber (eds.), *Violence, Identity and Self-Determination*, Stanford University Press, Stanford CA, 1997, pp. 284-325.

⁷ Cameron McCarthy, *The Uses of Culture. Education and the Limits of Ethnic Affiliation*, Routledge, London and New York, 1998, pp. 120 și urm.

⁸ David Lyon, *Postmodernitatea*, Du Style, Bucuresti, 1998, pp. 37-55,

⁹ Vezi de exemplu pentru raportarea feminism-postmodernism Linda Nicholson (ed.), *Feminism/Postmodernism*, SAGE Publications, London, 1990; Judith Butler, Seyla Benhabib et. al., *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*, Routledge, London and New York, 1995, pp. 17-58.

¹⁰ David Theo Goldberg (1998), pp. 14-15.

¹¹ Agnes Heller, Ferenc Feher, *The Postmodern Political Condition*, Polity Press, Cambridge, 1998, pp. 1-13.

¹² Gilles Lipovetsky, *Amurgul datoriei. Etica nedureroasa a noilor timpuri democratice*, Ed. Babel, Bucuresti, 1996, pp. 17-29, 233-273.

¹³ David Theo Goldberg (1998), p. 22-26.

¹⁴ Aurel Codoban, "Postmodernismul, o contrautopie?" in Aurel Codoban (ed.), *Postmodernismul. Deschideri filosofice*, Ed. Dacia, Cluj, 1995, p. 98.

¹⁵ Gregor McLennan, *Pluralismul*, Ed. Du Style, Bucuresti, 1998, pp. 120-145.

¹⁶ Pentru legatura dintre multiculturalism, feminism si "politicile diferentei", vezi Charles Taylor, "Multiculturalism and the Politics of Recognition" in Amy Guttmann (ed.), *Multiculturalism and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton, 1992; Chris Weedon, *Feminism, Theory and the Politics of Difference*, Blackwell, Oxford, 1999.

¹⁷ Cele trei dileme ale pluralismului sint mentionate de Gregor McLennan (1998), pp. 145 si urm.

¹⁸ Pentru o prezentare critica a relativismului si a tipurilor sale (istoric, cultural, social, cognitiv, moral si filosofic), vezi Andrei Marga, *Relativismul si consecintele sale*, EFES, Cluj, 1998.

¹⁹ Andrei Cornea, *Turnirul khazar. Impotriva relativismului contemporan*, Ed. Nemira, Bucuresti, 1997, in special cap.

"Feminismul si *modus ponens*", pp. 132-141. Pentru alte critici la adresa feminismului si multiculturalismului, vezi Edward Behr, *O America infricosatoare*, Ed. Humanitas, Bucuresti, 1999.

²⁰ Alvin Toffler, *Socul viitorului*, Ed. Politica, Bucuresti, 1973, pp. 245-306.

²¹ Vezi *Hypathia. A Journal of Feminist Philosophy*, vol. 13, no. 2-3 (Summer 1998).

²² Pentru o comparatie intre conferinta de la Beijing si cea de la New York, vezi *AnALIZE. Revista de studii feministe*, nr. 9, Dec. 2000, pp. 3-35.

²³ Maggie Humm, *The Dictionary of Feminist Theory*, Prentice Hall & Harvester Wheatsheaf, New York and London, 1995, p. 214, Steven Connor, *Cultura postmoderna. O introducere in teoriile contemporane*, Ed. Meridiane, Bucuresti, 1999, pp. 326 si urm.

²⁴ David Theo Goldberg (1998), p. 10.

²⁵ Donna Haraway, "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century" in Donna Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*, Routledge, New York, 1991, pp. 149-153.

²⁶ Ideea disparitiei "centrului", care ne reveleaza conditia noastra marginala, poate fi retrasata pina la Nietzsche; pentru filosofia postmoderna, amintim aici textul seminal al lui Jacques Derrida, "Structura, semnul si jocul in discursul stiintelor umane" (in romaneste in volumul Jacques Derrida, *Scritura si diferenta*, Ed. Univers, Bucuresti, 1998, pp. 375-391).

²⁷ Steven Connor, *Cultura postmoderna. O introducere in teoriile contemporane*, ed. cit., pp. 326-332.

²⁸ Ofelia Schutte, "Cultural Alterity: Cross-Cultural Communication and Feminist Theory" in *Hypathia* vol. 13, no. 2 (Spring 1998), p. 60-72.